

Т. З. Гарасимів
заступник директора ІНПП –
декан повної вищої освіти
д-р юрид. наук, проф.,
професор кафедри теорії та філософії права
Б. І. Базарник
начальник ДП
у Франківському районі м. Львова
ГУ ДФС у Львівській області

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

© Гарасимів Т. З., Базарник Б. І., 2016

Висвітлено поняття самореалізації особистості у контексті проблеми формування особистості, здатної до соціального розвитку. Проаналізовано якості людини, які сприяють самореалізації у житті та професійній діяльності, зокрема розкрито питання, пов'язані з особливостями соціального розвитку особистості. Визначено основні підходи щодо вивчення феномену самореалізації та подано їх основні характеристики.

Ключові слова: особистість, самореалізація, соціальний розвиток, ціль, мета, воля, потенціал, діяльність, реалізація.

Т. З. Гарасимів, Б. І. Базарник

САМОРЕАЛИЗАЦИЯ КАК СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

Освещено понятие самореализации личности в контексте проблемы формирования личности, способной к социальному развитию. Проанализированы качества человека, которые способствуют самореализации в жизни и профессиональной деятельности, в частности, раскрыты вопросы, связанные с особенностями социального развития личности. Определены основные подходы к изучению феномена самореализации и представлены их основные характеристики.

Ключевые слова: личность, самореализация, социальное развитие, цель, воля, потенциал, деятельность, реализация.

T. Z. Garasymiv, B. I. Bazarnyk

SELF-REALIZATION AS A SOCIAL PERSONALITY DEVELOPMENT

The article deals with the concept of “self-identity” in the context of the formation of personality, capable of Social Development. Analyzes the qualities that contribute to fulfillment in life and professional activities, including issues related to the disclosed features of social identity. The basic approaches to studying the phenomenon of self-made and their main characteristics.

Key words: personality, self-realization, social development, target, aim, will, potential, activities, implementation.

Постановка проблеми. Важливою особливістю самореалізації особистості як цілеспрямованого процесу є розуміння суперечливості власного розвитку, розкриття та розв'язання суперечностей як джерела особистісного становлення. Відтак розуміння суперечності як джерела

розвитку власної соціальної сутності приводять особистість до розуміння необхідності постійної самокритичності, самонегативності, формують здатність до систематичного самозаперечення існуючих форм і способів самореалізації. У процесі самореалізації в особистості формується не лише почуття задоволення від досягнення обраних цілей і власного саморозвитку, а й здорове почуття незадоволення, самозаперечуваності наявного буття, способів самореалізації. Це примушує людину шукати вищі цілі, адекватніші способи самореалізації. Це одне із джерел та рушійних сил становлення особистості. Останнє в цьому контексті є для особистості внутрішньо необхідним способом творення власного життя.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні феномену самореалізації як соціального розвитку соціально зрілої та творчої здатної особистості.

Стан дослідження. Аналіз і вітчизняних, і зарубіжних наукових джерел показує, що проблема самореалізації особистості упродовж тривалого історичного періоду є темою жвавих дискусій, а відтак досліджувався багатьма вченими. Особливих результатів досягнуто у ХІХ ст., коли сформувалися такі галузеві науки, як психологія, соціологія, фізіологія, в межах яких і вивчалось це явище. Вивчаючи означене питання, ми зверталися до наукових напрацювань І. Канта, Е. Фромма, В. Франкла, Г. Маркузе, Л. Когана, М. Бахтина, І. Фролова, Л. Хьелла, К. Хорни, Е. Еріксона, К. Роджерса, А. Маслоу, Г. Олпорта, Б. Ананьева та інших, які самореалізацію визначали як один з найважливіших чинників становлення особистості.

Виклад основних положень. Процес самореалізації особистості можна розглядати щодо його ступеня, рівня, інтенсивності. В основі цього – природне прагнення людини до незвичного, нового. Одна реалізована ціль породжує іншу, досягнення якої створює ґрунт для пошуку наступної. В міру такого наближення цілей до практичної самореалізації залучаються дедалі нові прошарки особистісної структури, зокрема її базові елементи. Ось чому на певному етапі свого розвитку як процесу самореалізація здійснюється на межі можливостей особистості і є показником її сили волі [1, с. 143, 144]. У цьому контексті самореалізацію особистості можна визначити як процес максимального, найглибшого опредметнення сутнісних сил особистості у практичній діяльності, коли з цією метою адекватно враховано можливості людини. Якщо ж цілі не відповідають потенціалу особистості, то така діяльність зазвичай виявляється не пов'язаною зі справжньою самореалізацією особистості.

Воля, як відомо, має супроводжувати будь-яку життєдіяльність людини. Навіть ту, що не претендує на статус самореалізації, оскільки, наприклад, потреби, інтереси, цілі людини тощо набувають діяльнішого стану (матеріалізуються) лише завдяки певним її вольовим зусиллям. Воля є скрізь, де є людська діяльність. Але воля особливо присутня там, де така діяльність підпорядковується максимальному опредметненню всього потенціалу особистості. Адже, як зауважував І. Кант, “діяльність роздумів та освітлюваних розумом уявлень – утомливий стан, в який душа не в змозі прийти без опору і з якого природні нахили людського тіла незабаром знову повертають її в пасивний стан, коли чуттєві подразнення визначають всю її діяльність і управляють нею” [2, с. 251]. Самореалізація ж за своєю сутністю збуджує душу. Вона напружує всі наші таланти, загострює відчуття життя та самовідчуття. І тут воля виконує надзвичайну роль. Вона характеризує самореалізацію особистості як процес, спрямований на досягнення належного, а “належність виникає з мого єдиного місця в бутті”, – зазначав М. Бахтін [3, с. 113]. Це єдине моє місце детермінує лише мій погляд на світ, до нього я прикладаю мірку самого себе, свій масштаб, свою унікальність, свою самість. Здорове незадоволення собою викликає потребу в самовдосконаленні, а реально це можливо здійснити завдяки найбільшому напруженню волі. Отже, самореалізацію особистості можна визначити як процес максимально можливого для конкретної особистості опредметнення її потенціалу завдяки найвищому напруженню волі особистості.

З іншого боку, про повноту самореалізації можна мовити в контексті розширення поля, сфер її присутності. У цьому розумінні вказане явище принципово можливе у всіх сферах людської

життєдіяльності. Тут виникає питання, наскільки збігається життя індивіда з його особистими намірами, підпорядкованими певній специфіці праці й умовам, що з нею пов'язані.

Обидва аспекти самореалізації особистості як найповнішого опредметнення її сутнісних сил певною мірою відображають якісну та кількісну сторони складного процесу. У міру поглиблення та розширення соціального простору самореалізації особистості набуває особливого значення проблема упорядкованості, пропорційності, оптимізації сфер індивідуального самовираження. Схоже застереження виникало завжди, починаючи з моменту, коли самореалізація актуалізувалася суспільною та індивідуальною проблемою, але особливого звучання набуло тепер, у пору універсального пришвидшення всіх сфер суспільного та індивідуального життя. Практика показує, що збільшення кількості суспільних зв'язків особистості (потенційних передумов самореалізації) може вважатися благом до певної межі, за якою виникає небезпека поверхневого розкриття сутнісних сил особистості. Це – варіант людини, яка все знає, усе вміє робити, але в жодному з цих виявів людської потенції не сягає належної глибини – професіоналізму. Прагнення до кількісної повноти обертається втратою якості, справжньої ціни індивідуальності. Крім того, таке розширення сфер самореалізації не гарантує від їх протиставлення одна одній. Адже багатогранність і навіть всеохопність ще не свідчать про спрямованість самореалізації та її суспільну значущість. З іншого боку, і надмірне поглиблення самореалізації, пов'язане з певним обмеженням сфер розвитку особистості, також призводить до втрати, але вже багатогранності, багатства самоздійснення. Це варіант “одновимірної людини”, яку, як відомо, охарактеризував Г. Маркузе [4], але принципи його підходу до критики сучасної йому людини капіталістичного суспільства можуть бути застосовані і за інших умов. Вирішити цю суперечність можна, вийшовши на вищий ступінь самореалізації особистості, пов'язаний з цілісним розвитком особистості взагалі та її самореалізації зокрема.

Специфіка поняття “цілісна самореалізація особистості” полягає в тому, що вона, відображаючи внутрішню єдність, багатоманіття та повноту процесу самореалізації особистості в її життєдіяльності, одночасно відображає певний “підсумок”, ступінь цілісного розвитку особистості взагалі. Тому цілісність самореалізації – це і відображення об'єктивної закономірності процесу самоздійснення особистості загалом, і фіксація рівня досягнення цієї мети на кожному етапі життєвого шляху особистості [5, с. 53–57].

Цілісна самореалізація містить відображення індивідуальності особистості, хоч і має соціальний зміст. Тому у процесі становлення необхідно бачити, з одного боку, безперервну індивідуалізацію особистості як форму цього процесу, з іншого – дедалі більше єднання з соціумом як джерелом її змісту. Безумовно, для достатньо розвинутої особистості цілі життя розглядаються крізь призму суспільних інтересів, ідеалів, а самі цілі суспільства виявляються зрозумілими і близькими тоді, коли людина бачить у них реальну основу для досягнення своїх особистих цілей. І це нормально, адже “кожна мисляча людина шукає свою відповідь на питання про сенс людського життя як свого життя і тільки потім – родового” [6, с. 87]. Досвід суспільного розвитку останніх десятиліть демонструє цю думку на прикладі країн із розвинутою демократичною системою, де інститути громадянського суспільства ґрунтуються на пріоритеті приватного інтересу громадянина, стають необхідною умовою вільної самореалізації особистості. Українська ж історія також не раз демонструвала важливість висновку, зробленого в першій третині ХХ століття видатним патріотом нашого народу В. Липинським про те, що стосунки держави та громадянина будуть справедливими лише тоді, коли держава поважатиме і захищатиме громадянина, а той шануватиме державу.

Чимало послідовників різних теоретичних напрямів розглядають соціалізацію як процес, що складається з послідовності фаз особистісного розвитку. Кожна стадія, по суті, є закріпленням чи придбанням певних типів поведінкових, емоційних реакцій, що надалі впливають на ступінь успішного функціонування індивідуума в суспільстві. Час проходження стадії часто збігається з віковим періодом розвитку та має певні межі. Так, у психоаналітичному напрямі моделями соціально успішної особистості можуть бути генітальний характер у теорії З. Фрейда, відповідно до якої особистість відмовляється від пасивності, властивої ранньому дитинству, свідомо працює, виявляє у відносинах із іншими тепло і турботу та, насамперед, обирає активнішу роль під час

вирішення власних життєвих проблем [7]. Значно впливають на формування певного типу характеру конфліктні ситуації та їх вирішення у дитинстві.

До авторів психоаналітичного напрямку, що підкреслюють важливість культурних і соціальних впливів на розвиток особистості, належать також К. Хорні та Е. Фромм [4; 208]. Досліджуючи взаємини між особистістю та її соціальним оточенням, науковці запропонували моделі соціально зрілої особистості й визначили певні стратегії її поведінки. Так, К. Хорні особливо зауважувала на взаєминах дитини зі значущими для неї людьми і зробила висновок про формування трьох основних стратегій оптимізації міжособистісних відносин: “від людей” (уникнення інших), “проти людей” (агресія до інших) і “до людей” (пошук співчуття й опіки, що породжує залежну поведінку). Як правило, усі три стратегії є у поведінці будь-якої людини, однак здоровій людині притаманна значна поведінкова гнучкість, вона здатна змінювати стратегії відповідно до обставин. Водночас невротичній особистості притаманне використання лише однієї зі стратегій незалежно від того, результативна вона чи ні.

Своєю чергою, Е. Фромм описав типи характерів, що формуються під впливом соціального оточення і залежать від ступеня задоволення екзистенційних потреб особистості [17]. Непродуктивні соціальні типи характеру – рецептивний, експлуатуючий, накопичувальний і ринковий. Продуктивний характер – ідеальний тип людської особистості – незалежний, чесний, спокійний, люблячий, творчий, що здійснює соціально корисні вчинки.

Згадані учені, послідовники психоаналітичного напрямку, – визначили лише загальні контури успішно соціалізованої особистості, основну увагу приділяючи впливу ранніх періодів життя на її формування. Детальнішим теоретичним аналізом вікових стадій виділяється теорія Е. Еріксона [8], за якою життєвий цикл складається з восьми фаз. Кожна з них має своє специфічне еволюційне завдання – вирішення певної проблеми соціального розвитку. Способи подолання чи проходження кризи виявляються у характерних для індивідуума типах поведінки.

Адекватне вирішення кризової ситуації робить особистість більш зрілою і соціально підготовленою до нового вікового рубежу. Невирішені конфлікти продовжують вимагати свого вирішення і на наступних стадіях розвитку, тим самим істотно впливаючи на поведінку людини. Велику увагу Еріксон приділив саме проблемам формування особистості на стадіях юності (12–20 років) і ранньої зрілості (20–25 років), визначаючи цей період як найважливіший у житті людини [9].

Інтегрування знань про себе, усього внутрішнього досвіду, набутого на попередніх стадіях, в особисту ідентичність є важливим моментом розвитку в юності. Успішне знаходження его-ідентичності сприяє урівноважуванню базисних потреб індивідуума з його можливостями та обдарованістю. На формування его-ідентичності значно впливають дитячі роки і соціальні групи, з якими особистість себе ідентифікує. Нездатність досягти его-ідентичності або криза ідентичності для молоді людини може виявлятися в труднощах вибору професії чи освіти, у відмові виконувати існуючі соціальні ролі і часто в неадекватному пошуку свого місця в суспільстві. Саме кризою ідентичності в цьому віці Еріксон пояснював деякі види деліквентної поведінки серед молоді.

Інший, оптимістичніший підхід до природи людини характерний для гуманістичних теорій, що розглядають людину як активного творця власного життя, який має змогу вільно вибирати і розвивати стиль життя. Так, К. Роджерс стверджував, що сама сутність людини постійно рухає її в напрямі особистісного зростання, творчості і самодостатності, що вона завжди перебуває у процесі становлення [10]. Цю сутність учений визначав як “самість” чи “Я-концепцію”, що символізує головну частину свідомого досвіду індивіда, концепцію про те, що таке людина. Її сутність – продукт процесу соціалізації і формується через взаємодію з довкіллям, зокрема, зі значущими іншими. За зразок психічного здоров’я він називав “повноцінно функціонуючих” людей, відкритих для переживань, що цілком довіряють їм і вільно рухаються у напрямі самоактуалізації.

Праці А. Маслоу присвячено дослідженням психологічних особливостей людей, які досягли, як вважав учений, повного особистісного розквіту і яких він називав самоактуалізованими [11]. Він запропонував 15 ключових характеристик для опису самоактуалізованої людини і визначив такі умови її формування: зосередженість особистості на реалізації власного “Я”; кожен свій вибір

робити на користь можливості власного зростання; ставати більш реалістичним, існувати фізично відповідно до своєї власної природи; бути чесним і брати відповідальність за власні дії; прислухатися до себе і давати можливість своєму “Я” різнобічно виявлятися; бажати бути максимально гарним; досягати найвищих переживань; відкривати в собі сильні і слабкі сторони, бути сміливим під час подолання останніх.

Уявлення про здорову, повноцінну людину, соціально зрілу особистість – в основі концепції Г. Олпорта [12]. На думку цього вченого, особистість, яка досягла соціальної зрілості, має широкі кордони “Я”, здатність до теплих, щирих соціальних відносин, позитивне уявлення про себе, може контролювати власні емоційні стани, здатність до самопізнання і почуття гумору, має систему цінностей, що містить головну мету чи тему, що і робить життя осмисленим, і, нарешті, сприймає інших, об’єкти і ситуації такими, якими вони є насправді, прагне особисто досягти вагомих і реальних результатів.

Продовжуючи гуманістичні традиції, В. Франкл порушує проблему відповідальності особистості за своє існування, наполягаючи на тому, що самоактуалізація сама собою не може бути метою людського життя, бо в цьому разі особистість замикається на собі і проблемах, що стосуються винятково її власного “Я” [13]. Для повноцінної особистості характерне прагнення до відкриття сенсу життя, активне відстоювання цього сенсу.

Істотно розширити розуміння процесу соціалізації та накреслити шляхи оцінки його успішності можна на основі праць вітчизняних науковців, теоретичною основою яких є діяльнісний підхід щодо вивчення особистості. Так, концепцію становлення особистості як ідею про індивідуально активну людину, яка створює умови свого життя, формує щодо неї своє особисте ставлення, запропонували С. Л. Рубінштейн і Б. Г. Ананьєв. Уміння особистості організувати, планувати власне життя (загалом та його окремих етапів) – важливі показники особистісного розвитку. Умови життя розглядаються як завдання, що вимагають від людини певних життєвих рішень. Водночас “ставлення до життя” – складна структура, що охоплює такі складові, як світосприймання, світогляд і виявляється в таких аспектах, як діяльність та визначення мети. До слова, Б. Г. Ананьєв зауважував, що особистісна зрілість пов’язана з “процесом завершення соціалізації і формування системи ролей”. Критерієм зрілості може бути підвищення функціонального рівня різноманітних механізмів діяльності [14].

Сучасним продовженням концепції особистості як суб’єкта життєдіяльності є запропонована К. О. Альбухановою-Славською теорія “життєвої стратегії”, відповідно до якої мірою активності і ступенем самостійності особистості в оволодінні культурою, досвідом, соціальними цінностями є їх присвоєння як один із виявів активності людини [15]. Іншу сторону цього процесу становить об’єктивація, тобто самовираження, самореалізація людини як суб’єкта життя. Співвідношення присвоєння й об’єктивації визначає характер життєвої позиції, типовий стиль поведінки, життєві вибори і переваги. Загалом учена визначає життєву стратегію як вирішення певних життєвих проблем, суперечностей, їх конструктивне подолання.

У межах діяльнісного підходу О. Г. Асмолов розглядає активність особистості, якою супроводжуються життєві вибори, оволодіння власною поведінкою, використання захисних механізмів, взаємодію з іншими людьми як продуктивний вияв особистості [16]. До того ж на ефективність діяльності, на її продуктивність і успішність істотно впливають інструментальні вияви – характер і здібності людини.

Розглядаючи соціальний розвиток особистості як динамічний процес, що відбувається впродовж усього життя, який залежить від впливу безлічі зовнішніх і внутрішніх чинників, можна говорити, швидше, про міру соціальної зрілості, що відповідає конкретній віковій групі, ніж про безпосередню відповідність особистісних характеристик певній психологічній моделі успішної соціалізації. Соціальна зрілість особистості виявляється в умінні людини керувати власною поведінкою, організувати свій час і продуктивно його використовувати, у плануванні життєвих цілей і своїх дій, тобто характеризується процесами самоуправління та саморегуляції. Продуктивність життєдіяльності може бути мірою особистісного внеску в пізнавально-перетворювальну діяльність (наприклад, навчання, професійне становлення, взаємодія з іншими).

Водночас виявлення суб'єктивного ставлення особистості до результатів своєї діяльності дозволяє визначити ступінь внутрішньої узгодженості, інтерпретацію набутого досвіду і очікувань щодо себе.

Висновки. Становлення особистості завжди є значним етапом у життєдіяльності індивіда. Ця значущість щоразу стає його особистісною проблемою, як тільки індивід долає межу власного потенціалу. Через свою суспільну природу становлення індивіда стає і соціальною проблемою. Будь-який соціум зацікавлений в тому, щоб особистість кожного його представника максимально входила в його природний порядок. У стабільні періоди розвитку суспільства такий механізм взаємовідносин “індивід – суспільство” відлагоджений і рівень гостроти становлення особистості знижується. Однак він найімовірніше зростає тоді, коли змінюється звичний порядок життя соціуму і особистостей. З огляду на це надзвичайно посилюється увага до тих підвалин, на яких ґрунтується процес становлення особистості. У контексті цього дослідження це питання особливо актуальне, адже здійснюється у межах особистісно центрованого підходу.

1. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Лев Наумович Коган. – М.: Мысль, 1984. – С. 143–144. 2/ Кант И. Всеобщая естественная история и теория неба: сочинения / Иммануил Кант; [в 6 т.]. – М.: Мысль, 1963. – Т. 1. – С. 251. 3. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники: Ежегодник 1984–1985. – М., 1986. – С. 113. 4. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Философское исследование учения Фрейда / Герберт Маркузе; [пер. и предисл. А. А. Юдина]; общ. ред. А. А. Жаровского. – К.: Гос. б-ка Украины для юношества: [Port-Royal], 1995. – XXVIII. – 320 с.; Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: исследование идеологии развитого индустриального общества / Герберт Маркузе; [пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина]; сост., предисл. В. Ю. Кузнецова. – М.: АСТ, 2002. – 526 с. [2]. – (Philosophy). 5. Гарасимів Т. З. Самореалізація особистості як процес усвідомленого і цілеспрямованого розкриття сутнісних сил / Т. З. Гарасимів // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Х. – 2009. – № 872. – Вип. 2(6). – С. 53–57. – (Серія: право). 6. Фролов И. Т. О жизни, смерти и бессмертии / И. Т. Фролов // Вопросы философии. – 1983. – № 1. – С. 87. 7. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 1999. – 606 с. 8. Хорни К. Женская психология / Карен Хорни; [пер. с англ.]. – СПб.: Восточно-европейский ин-т психоанализа, 1993. – 220 с. 9. Эриксон Э. Г. Идентичность: юность и кризис / Эрик Гомбергер Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 396 с. 10. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Рэнсом Роджерс; [пер с англ.]. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с. 11. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Абрахам Маслоу; [пер. с англ.]. – М.: Смысл, 1999. – 425 с. 12. Олпорт Г. Становление личности: [избр. тр.] / Гордон Олпорт; [пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – 461 с.: ил. 13. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Эмил Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 363 с. 14. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Борис Герасимович Ананьев. – М.: Наука, 1977. – 380 с. 15. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 300 с. 16. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / Александр Григорьевич Асмолов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 104 с. 17. Фромм Э. Психоанализ и этика / Эрих Фромм. – М., 1993. – С. 11.